

Игор ПЕРИШИЋ

НАУКОМ ПРОТИВУ НАЦИОНАЛИСТА

Институт за књижевност
и уметност, Београд(Зоран Милутиновић, *Бијка за њрошлосћ: Иво Андрић и
дошњачки национализам*, Београд: Геопоетика, 2018, 381 стр.)

Шеста научна монографија Зорана Милутиновића, *Бијка за њрошлосћ*, вероватно ће од свих ауторових књига највише заинтриговати не само научну, већ и ширу културну јавност, зато што је реч о својеврсном књижевнотеоријском и културно-полемичком бестселеру, при чему се ова тржишна одредница употребљава без негативних конотација. У деведесетим годинама прошлог века овај српски теоретичар значајно је допринео успостављању нове, постмодернистичке теоријске парадигме. Књига *Нејайивна и њозиивна њоејика* (1992) написана је информативно, англосаксонски јасно, где је лиотаровски и „деци” објашњено у чему је „квака” с питањима постмодернистичким. Аутор затим објављује студију *Мејайе-ајралносћ: Иманенјна њоејика у драми ХХ века* (1994), која је смерала да представи ону семантику постмодернистичке другостепене рефлексије означену разним појмовима са префиксом „мета”. Крајем деведесетих година, Милутиновић одлази у Лондон где наставља да предаје, поред јужнословенских књижевности, и модерне књижевне теорије и објављује још три књиге, једну на српском и две на енглеском језику. У књизи *Сусреј на њрећем месћу: Ојлеги из њеорије и инђерђрејације* (2006) истиче да је савремена компаратистика пре свега обележена постколонијалном критиком и теоријом, предвиђајући да ће „компаратистика” и „постколонијална критика” до данас постати готово синоними. Овај парадокс теорије књижевности – изаћи у сусрет новом времену а ипак остати свој – Милутиновић елегантно разрешава без решења, јер је по њему битна и једна и друга страна, у књигама *What Is the 'West'?* (2010) и *Getting over Europe* (2011). У првој од њих толерантно и без идеолошких страсти карактеристичних за ауторе који и даље живе у српској академској средини, Милутиновић разматра „сукоб” између Скерлићеве социјалдемократске фасцинације Западом и његовог залагања за европеизацију Србије и национал-романтизма Исидоре Секулић који се из савремене оптике можда чини ретроградним. У другој књи-

зи се из имаголошке перспективе говори о „преболевању” Европе, односно о конструкцији Европе која се формира у српској култури. Дискурзивна изградња Европе у овој књизи, осим у опусу Јована Скерлића и Исидоре Секулић, посматра се на примерима дела и других водећих интелектуалаца и писаца између два светска рата: Јована Цвијића, Милоша Ђурића, Владимира Дворниковића, Владимира Вујића, Милоша Црњанског, Богдана Поповића, Слободана Јовановића, Милана Кашанина, Јована Дучића, Николаја Велимировића, Растка Петровића и Иве Андрића.

Најновија Милутиновићева књига *Бијка за прошлост: Иво Андрић и бошњачки национализам* написана је, како је већ наговештено, у „жанру” изразито полемичке студије. Избор оваквог жанра омогућио је аутору да искаже сав свој таленат бритког, иронијског казивања, које каткад доводи до страница исписаних у најбољој традицији чувеног британског хумора. Већ на самом почетку списка аутор *in medias res* поступком уводи тему књиге. Наиме, када је 1. јула 1991. године у Вишеграду срушен споменик Иве Андрића, овај чин Милутиновић одређује као „акт радикалне књижевне критике” (13). Без околишања, дакле, добијамо одмах убојиту иронију која ће предмет полемичког приповедања пратити током целог списка. Поредити Андрићеву улогу у буђењу бошњачког национализма са оном коју је у западном свету одиграо Салман Ружди у распиривању радикалног исламизма, аутор ће подсетити на – додуше ретке – критике дела Иве Андрића из националистичке перспективе у време социјалистичке Југославије, да би дошао до момента када таква критика постаје партијски пројекат владајуће бошњачке Странке демократске акције у БиХ у деведесетим годинама прошлог века. Највише пажње при томе биће посвећено књигама Мухсина Ризвића и Русмира Махмутџеџајића „које представљају до сада најамбициозније покушаје да се овај критички дискурс теоријски утемељи и академски афирмише” (18). Одмах затим уследиће привидно „хладан” опис „методологије” тог начина мишљења, у којем се са господском духовитошћу раскринкава злоупотреба науке у националистичке сврхе: „Комотан однос према чињеницама и доказима, мишљење које је у супротности са логиком и тумачење које не мисли да је на било који начин обавезано оним што се тумачи – било да је реч о историји или Андрићевим делима – основне су карактеристике овог дискурса” (18).

Поигравајући се аберацијама оваквог дискурса, Милутиновић га посматра у кључу „филозофског дадаизма”, где рационалан процес долажења до научних доказа нема никаквог утицаја, већ се ради о простом и тенденциозном набацивању псеудофаката. На тај начин стиже се до цинички тачних и продорних увида, који би могли и ван контекста да функционишу као научни и културолошки афоризми, попут овог: „Ко би, уопште, у добром психичком стању могао да се изјасни као Србин?” (53) (У контексту књиге, реченица

се односи на оптужбе да је Меша Селимовић због лошег физичког и психичког стања одлучио да се изјасни као Србин.) Или, када за Руси-мира Махмутџахића, аутора појма „андрићевство” из истоимене књиге (Београд: Слио, 2015), појма који би имао да обележи наводни расизам, оријентализам, фашизам, национализам, антибосанство и исламофобију Иве Андрића, Милутиновић напише: „Ово филозофско успијање електроинжењера који храбро експериментише са филозофским дискурсом није се смело никад наћи у било којој књизи, а понајмање у књизи о Андрићу” (115) – испоставља се да су комичка средства најефикаснија у борби противу научних незналица. Махмутџахићев академски аматеризам се додатно потцртава варирањем три његове очигледне погрешке: бошњачки аутор Имануела Канта назива „Емануелом”, софисту Горгију – „Ђорђијом”, те нетачно наводи чувену Ничеову тврдњу о истини као покретној армији метафора, метонимија и антропоморфизама, заменивши истину – *језиком*. У жанру полемике понекад има места и за овакве оштре и резолутне ставове: „Велико је питање не само зашто људи као Шукрија Куртовић читају књижевност него и где налазе самопоуздање да о ствари коју тако трагично не разумеју још и пишу” (36). Када је потребно, научно приповедање се користи и вешто спроведеном техником трилерског заплета а поводом питања текстолошких. Углавном, читав низ оштрих комичких и оригинално „књижевних” поступака служи сврси да се на приступачан начин покаже како се науком (о књижевности) треба супротставити националистичком дискурсу. Што не значи да је реч о есејистички симплификованом мишљењу, већ управо супротно: ради се о сурово рационалном дискурсу који је, сасвим волтеровски, најбоље оружје у борби против једностраних истина.

Свестан да је одредница „бошњачки дискурс о Андрићу” непрецизна, јер нису сви Бошњаци присталице дискурса који је бошњачки а националистички, Милутиновић ће се трудити да је, у недостатку боље, што мање употребљава (20). Ипак, поставља се питање није ли касније, користећи термин *муслимански реализам*, нарочито скраћену варијанту *мусреализам*, духовитост у теорији прешла границу политичке коректности. Сасвим је јасно шта се овим појмом хоће мапирати: „та поетика, као паралела социјалистичком реализму, захтева да се понашање муслимана у књижевности увек приказује као усклађено са налозима Курана и добрим муслиманским обичајима, а свако одступање од таквог понашања муслиманских ликова схвата се као злонамерно лагање, клеветање и сејање мржње” (26). Али, мењајући угао гледања, могло би се поставити питање: да ли би научнику који делује у пољу српске културе и доживљава себе као припадника српске нације било увредљиво ако би неко књижевност која тежи да српског човека представи у идеализованом светлу назвао, рецимо, *србреализам* или *оршодоксреализам*? Покушаја фор-

мирања таквог дискурса свакако је било у српском јавном простору, пре свега преко захтева да српски ликови у рату на просторима бивше Југославије не би требало да се приказују као злочинци, или са одвише негативним особинама, и ти покушаји су код, примера ради, аутора ове научне критике изазивали оштро противљење. Али, уз најбољу уложену истраживачку вољу, то је остало, чини се, на маргинама озбиљног јавног дискурса, а у жижи оног таблоидног, и имало је некаквог опипљивог утицаја само у деведесетим годинама прошлог века. Срећом, начелно казано, потенцијални *србреалистички* или *орјидоксреалистички* дискурс никад није иоле научно релевантно формулисан, док Милутиновић још изричитоје тврди да тзв. великосрпска књижевна критика – поводом Андрића – „не постоји уопште” (341). Било како било, после његове студије постало је јасно да озбиљна наука и национализам не могу да иду заједно, будући да и књиге које пропагирају бошњачки националистички дискурс не треба сматрати озбиљним научним резултатима. Што се тиче локалног семантичког потенцијала речи *мусреализам* (сигурно у другим националним или глобалним оквирима он изазива другачију афективну реакцију), могло би се рећи да као што се и у уметности и књижевности осећа потреба за превазилажењем налога за политичком коректношћу као увелико догматског говора који иде против хумора (јер је истински комичко увек у сукобу са доминантним дискурсом једног доба), тако се и овде у теорији указала лепа прилика за раскрављивање такве крутости. Будући да се можда понекад на „претерано духовит” начин говори о предмету, могуће је, дакле, да у појму *мусреализам* има натруха политичке некоректности, али нема ни трунке дискриминације према Бошњацима, што је једино важно, као што је уосталом нема ни у делу Иве Андрића.

Помало чуди отуда само једна ствар у Милутиновићевој опсежној студији. Зашто и самог Андрића аутор понекад није подвргнуо својој маестралној иронији или га „комички некоректно” осмотрио, а свакако је у пишчевој биографији било разлога за то, него се потрудио да Андрићеву личност без посебних теоријских разлога дивинизује? Да ли је фигура Андрића морала да остане етички неокрњена да би његово дело остало исто такво? Те две ствари никако не морају да буду у нужној вези, и постоји безброј случајева у историји светске књижевности које чак није потребно ни наводити упућеном читаоцу. С обзиром на то да овај критичар није историчар по викацији, те да не познаје сва замешатељства у вези са Андрићевом улогом у потписивању Тројног пакта, као што није ни таблоидни новинар који би испитивао пишчеве љубавне афере, при чему би ово потоње и могло да се уклопи у мит о његовој савршеној биографији у зависности од еротске идеологије фокализатора, вреди навести само један пример где Милутиновић, чини се, брани Андрића на месту где је таква адвокатура скоро непотребна. Наиме, када се дође

до факта да је писац за издање своје збирке приповедака, које је 1924. објавила Српска књижевна задруга, у уводној ноти написао да се ради о приповеткама „о Турцима и нашим”, Милутиновић троши доста простора како би доказао да се ова – из данашње перспективе самерена – оријенталистички сумњива белешка оправда као нешто што није иманентно целини Андрићевог опуса. Много научног труда уложено је пре свега како би се опонирало Махмутџехајићу који овај Андрићев „ситни” или старовремски грех проширује на цело његово дело (и на томе увелико заснива своје несувисле оптужбе о „естетици за геноцид”), што је ноторна методолошка погрешка која не би ипак требало да завређује опширно теоретизовање. Међутим, када се зна да су ове Махмутџехајићеве прилично опасне оптужбе објављене и у једном међународно релевантном научном часопису, онда и за неупућеног читаоца са стране екстензивни Милутиновићев одговор не мора деловати излишно. За домаћег читаоца би било довољно, будући да није скоро ни од каквог херменеутичког значаја, да се оваква белешка, уз лаку иронију, објаснила као последица Андрићевог пословичног понекад бенигног, а каткада промишљенијег опортунизма, или као резултат тржишно условљеног компромиса. Тиме би и фигура Андрића као *личности* само добила на комплексности.

Напослетку, намеће се неодржива потреба за тврдњу да је, поред убедљивог раскринкавања злоупотребе науке на просторима бивше Југославије у националистичке сврхе, подједнако значајан, ако не и важнији (буде ли књига објављена и на енглеском језику), Милутиновићев овога пута „теоријски некоректан” или сасвим оригиналан допринос глобалној расправи о постколонијалној критици. У „сувим” теоријским деловима, аутор нимало суво даје нешто што би се могло читати као популарни, веома проходан приручник савремених књижевних теорија. Такав скривени уџбеник пре свега има послужити онима који су се подухватили да раскринкају Андрићев тобожњи оријентализам или џејмсоновско „политички несвесно”, а да се у теорије које то објашњавају веома мало разумеју. Крећући се од Мишела Фукоа до Едварда Саида, Милутиновић – независно од повода – исписује бриљантно стилизоване странице о постколонијалним теоријама, при чему се упушта у иновативну критику таквих теорија. Аутор тврди да је чувена Саидова књига *Оријентализам* свакако веома важна у постколонијалној критици, али да представља прави пример „политичког активизма” и студије „коју треба да читате да бисте научили шта *не треба* радити ако хоћете да ваша књига буде теоријски уверљива” (174). Палестинцу Саиду више је било стало до критике репрезентације Арапа, Блиског истока и ислама у интелектуалној традицији Запада но до теоријске доследности. Сва потоња постколонијална критика, по Милутиновићу, своје теоријске моделе морала је да заснује у опозицији према Саидовим,

а не у складу с његовим (174). У Саидовој традицији могу само да настају књиге које ће оправдавати тзв. мале национализме у односу на оне тзв. велике, као што је то случај у погледу „малог” бошњачког национализма у односу на онај „великосрпски”, који је такође „мали” у глобалној перспективи. При томе, у одбрану Саида, Милутиновић додаје да је он био хришћанин, протестант – дакле, ипак у извесном смислу Други у односу на предмет – који је истраживао хришћанску конструкцију Блиског истока (323). Појам „оријентализам” код њега не означава негативно представљање муслимана, већ позива на испитивање како се успоставља супериорна позиција у односу на Другог. То се одвија на основу Фукоовог појма моћи/знања као јединственог појма који подвлачи чињеницу да нема „знања које не производи однос моћи, и нема односа моћи који не производи знање” (322). Да би се зауставила бесконачна игра репродуковања оријентализама у мање нације или друштвене групе (о чему је писала Милица Бакић Хејден, користећи термин *nesting orientalism*), Милутиновић констатује да је било неопходно да постколонијалне студије у 21. веку – а са њима и све студије које се заснивају на патњама и страдањима неке идентитетске групе (етничке, родне, сексуалне, итд.) – уђу у нову еру, у којој за себе не смеју да захтевају повлашћен статус, управо стога да би и даље биле актуелне. Наступило је време када „постколонијална критика негује завидан степен самокритичности и спремности да модификује властите теорије, а идентитетске групе су одустале од захтева за епистемолошком привилегованашћу и прихватају да се њихови ставови у свакој расправи могу процењивати на исти начин као и ставови свих других – упркос патњи и страдању” (176).

Овакве освежене теоријске информације су, наравно, веома корисне и за домаћу научну јавност у којој још превладава „политички коректно” схватање да се, примера ради, феминистичке теорије потискују у академском дискурсу, без истински коректнијег увида да и у Србији оне постају део академског главног тока. Међутим, ако опет обрнемо перспективу, студија Зорана Милутиновића ипак постаје глобално релевантнија зато што показује Западу на очигледном примеру како се ненаучно злоупотребљава постколонијална теорија. Могло би се додати да је књига и демонстрација како традиционални либерални научни дух може да мисли слободно и у односу на регионалне прилике и на европске (светске) теоријске традиције, дајући нам књигу која нас на крају (прикривено на површини, али довољно јасно за теоријски освешћеног читаоца) позива да преиспитамо да ли је Европа постала сувише слаба пред најездама малих национализама са Оријента. И да ли европске и леве и десне политике и идеологије треба редефинисати како би Европа задржала свој идентитет, ако мислимо да је то питање од суштинске важности. *Бијка за прошлост*, дакле, у свом „подводном” или теоријском току

пружа прилику за размишљање о начинима регенерације или реинкарнације Запада после свих „антизападних” постколонијалних теорија. Мислити о томе свакако је од непроцењивог значаја. Овакав преко потребан, сасвим условно речено, теоријски конзервативизам – ма колико да тренутно изгледа политички некоректан када се на овакав начин представи – јесте заправо изузетно провокативан допринос глобалној теоријској научној заједници, раскошна манифестација ничеовски веселе науке која поставља неугодна питања као изазов за даљу полемику или као позив за додатну теоретизацију у виду неокончиве мисаоне спекулације.